

RELIGINIAI ĮVAIZDŽIAI ALGIMANTO MACKAUS POEZIJOJ

Tik pavarčius Mackaus knygas galima pamanyti, kad tai pats religingiausias mūsų išeivijos poetas, kurio eilėse dažniau sutiksime Mariją, angelus ir patį Viešpatį Dievą negu net Bernardo Brazdžionio ar Leonardo Andriekaus poezijoje. Arčiau pasižiūrėjus, darosi aišku, kad į „religingųjų“ eiles, kaip mes pagal tradiciją suprantame, Mackus tikrai netiks, o kiek atidžiau įsiskaičius net ateina mintis – ar nebus jis, ko gero, mūsų poezijos didžiausias netikintysis?¹ Kiekvienu atveju nelieka abejonės, kad Dievas, įvairiose Jo sampratose, Mackui be galo skauda ir be galo rūpi. Tačiau religinė tematika neegzistuoja Mackui pati savaime ir vien sau. Mackus nėra nei teologinis, nei galbūt net sakralus poetas. Greičiau religijos tematika jam tarnauja kaip pasirinktoji įvaizdžių sistema, nešanti jam pačių giliausių ir svarbiausių egzistencinių klausimų krūvį, iš kurių galbūt neatlaidžiausias yra klausimas, kaip Mackus kartą sakė: „Ar Dievas, toji iš mirties neišvengiamumo kilusi didžioji kūrybos tema, tikrai yra Dievas?“ Iš tiesų galima sakyti, kad Mackui Dievas būtent skauda, kaip tremtiniui arba nelaimingajam skauda širdis.

Poetinis Mackaus santykis – kiti sako, konfliktas – su religija ypač išryškėjo po jo vėlesnių knygų pasirodymo, bet ir pati pirmoji, pavadinta *Elegijos* (1950), jau turi savyje jo pradmenų. Iš dalies tai dar gana konvencionali, beveik „brazdžioniška“ religinės tematikos poezija, išreiškianti visus įprastus tikinčiojo tremtinio jausmus:

O kas atves klajūnus prie Nevėžio kranto,
benamius, kas į apsnigtąją Lietuvą grąžins? –
Tik Tu, Didysis žemės ir dangaus Valdove,
kurs krintančioje snaigėje esi.²

Tačiau kitais atvejais *jau* ir šiame rinkinyje pastebime tam tikras priimtų išraiškos normų deformacijas, išsakant santykius tarp lietuvio-tremtinio-poeto, iš vienos pusės, ir Dievo iš kitos. Tos deformacijos turi du aspektus – vaizdinį ir idėjinį.

Kai kuriuose įvaizdžiuose matyti noras pakeisti religinės kategorijos terminus iš grynai laicistinių išgyvenimų plotmės, tačiau perkeliant į šiuos pakeistųjų žodžių religinę semantiką. Viename Mykolaitį-Putiną primenančiame posmelyje skaitome:

Rūpestėli mažas, Rūpestėli menkas,
prie Tavęs suklupti pakeleiviai renkas (ten pat, p. 15).

Jausminė sąvoka, rūpestis, čia, taip sakant, sudaiktėja, tapdama egzistencinės būklės emblema su religinėmis implikacijomis, paveldėtomis tiesiog iš Rūpintojėlio simbolio, kuris mūsų kalboje turi aiškią religinę prasmę. Panašiai sudaiktėja, įgyja savo simbolinę erdvę ir laiką ir dvasinės ar abstrakčios kategorijos. Eilėraštyje „Skausmas“ (p. 30) po įvaizdžio „išroviau skausmą su šaknim“ Mackus tęsia:

Šiandien jis auga užmirštos vaikystės soduos
ir siekia Viešpatį šakom.

¹ A. J. Greimas viena proga Mackų tiesiog ir apibūdino kaip „absoliutų netikėlių“ (Greimas A. J. Algimantas Mackus arba namų ieškotojas // *Metmenys* – 1963. – Nr. 7. – P. 114).

² Mackus A. *Elegijos*. – Chicago, 1950. – P. 13.

Skausmas, išaugęs medžių atminimų pasaulio erdvėje ir palietęs joje prisimintą Viešpatį, čia sudaro pradinį tašką labai gausių vėlyvesnių įvaizdžių rinkinyje *Jo yra žemė* (1959) ir pasiekia ypač aštrios ir lakoniškos išraiškos knygoje *Neornamentuotos kalbos generacija ir augintiniai*, jau pačioje jos atsklandoje:

- Ką nešu stikliniame karste?
- Surinkau visus daiktus, turėtus anuomet.
- Šaknis įleido mirę daiktai manin.¹

Mirę daiktai – tai tas pats *Elegijų* šakotas skausmas, atsišaukiantis net ir į liaudies dainų šakotą, lapotą vargelį, bet jau su tuo dideliu skirtumu, kad „Atsklandos“ (ten pat) eilėraštis tiesiai ir besąlygiškai pasirenka ne prisiminimų erdvės namus, o vienatvę:

- Kai žmogus nebeturi ko laidoti, jis tampa vienas.
- būk.

Čia matome deformuotą jau ne tik įvaizdį, bet ir idėją – pereiname iš vilties į neviltį. Idėjinėje plotmėje *Elegijos* taip pat turi savo minimalius pradmenis, tačiau nešančius būsimos išsivystymo gemalų. Eilėraštis „Mūsų žingsniai“ (p. 16) aprašo tremtį gana įprastu būdu:

Nuo Kauno iki Sibiro ir Kazachstano
benamių vieniši kapai rymos,

bet gale jau iškelia savitą, naują mintį:

Tu išvedei į tolimą kelionę –
neklausėme: „Kodėl?“ ir nei „Už ką?“
Su kruvina širdim prisiėmėm karionę,
kad būtų su Tavim, o Viešpatie, taika!

Taikos, kapų ir nesuprantamos Viešpaties valios sąvokų sugretinimas, nebeieškant teisybės, o tik nusilenkiant Dievo rykštei, įgyja jau visai kitą, nykiai skausmingą ir tamsią išraišką, kurioje slypi ir užuomina į Kristaus kančią, knygoje *Chapel B*, dedikuotoje Antanui Škėmai:

Rytoj mes tave išlydėsime
į taikią numirusių tautą:
mes šnekame mirčiai skirtą,
bizūnais kapota kalbą.²

Sopulingos ir šiurkščios tremties vienatvės tema sukaupia ties Škėmos mirtimi, bet plačiai plėtojama rinkiniuose *Jo yra žemė* ir *Generacija*, turi savo užuomazgą, taip pat *Elegijose*, kur ji susieta su religiniais motyvais. Eilėraštis „Vardas Trijuose Kryžiuose“ (p. 20) pirmą kartą išreiškia mintį, kad tikėjimas ir Dievas, kaip jie paprastai išreiškiami religinėse emblemose, atsiskiria ir nutolsta nuo tremtinio:

Ar dar atsimenat mane, Trys Kryžiai,

¹ Mackus A. *Neornamentuotos kalbos generacija ir augintiniai*. – Chicago, 1962. – P. 7.

² Mackus A. *Chapel B*. – Chicago, 1965 – P. 43.

kai Jūs ramybę žaisdamas drumsčiau?
Nerūstaukit: tada mes buvome karžygiai,
šiandien – kovojame kiekvienas sau,
šiandienę savo vardą dulkėse rašau.

Mintis apie dulkes įgyja ir savitą ironišką jėgą šiandien, kada ir patys tie Trys Kryžiai, bolševikų išsprogdinti, taip pat yra dulkės, kaip ir poetas Mackus.

Iš čia atsiranda supratimas, kad egzilė reiškia ne vien tai, kad žmogus prarado savo žemę, bet ir tai, kad Dievas ir žmogus nueina savais keliais, nebesusitikdami. Eilėraštyje „Netikėjimas“ (p. 17) iš „Jo yra žemė“ sakoma:

Nebeieškokime –
mes nieko nesurasime,
kol patys sau nebūsime
ir žemės, ir pavasariai.

Kitame to paties rinkinio eilėraštyje „Dedikacijos mirčiai ir meilei“ (p. 82) Mackus jau pakeičia gyvą Evangelijos žodį mirtimi ir tuo patvirtina savo visišką, net ir metafizinę, vienatvę. Kreipdamasis į „didįjį evangelistą mirtį“, jis sako:

mylėk mane, evangeliste senas,
nes jau išmokau atsisveikinti,
nes jau išmokau įtikėti,

kad vienišumas – amžinasis tėvas,
kad džiaugsmo ir ramybės valanda
tėra tikėjimas į didįjį evangelistą.

Generacijos knygoje (p. 16) tremties, taip pat ir viso šiandieninio pasaulio vienatvė įgyja hermetišką, savyje užsidarymo, į save įsisiurbimo pobūdį, ir mirtinoji jos tuštuma prisipildo karčiai skausmingų įvaizdžių:

Maitinuosi savimi:
sąnariams – kondoras,
sąnariams esu hiena.

Skausmą dedikuodamas sau,
sapnuoju homoseksuališkus angelus,
lesbijaniškas teresėles.

Šventvagystės bijodami, mes gal nedrįstame perprasti Mackaus minties, kad hermetinėje tremtinio vienatvėje ir pats dangus yra bergždžias, ir bergždžia, kaip homoseksualisto lytis, yra ir šventoji meilė dangui. Ir nesakykime, kad jis per toli nuėjo nuo mūsų tautos ir mūsų tikėjimo taip žiauriai atsiplėšdamas, nes labai gali būti, kad čia poetas kalba ne tik ar ne tiek apie save; kiek apie mus pačius, Mackaus požiūriu, dar neišmokusius ten, ką įpratome vadinti tikėjimu, atpažinti hermetiško savyje užsidarymo, iliuzijos, perversijos ir melo. Iš Mackaus poezijos visumos palengva aiškėja, kad tai, kuo mes jį kaltiname, iš tiesų yra jo paties mums mestas didelis ir tragiškas kaltinamasis aktas. Ir nebūtinai specialiai mums, bet ir visam save krikščionišku vadinančiam pasauliui.

Mums, tačiau šiuo momentu svarbu ne šis moralinis iššūkis, kaipo toks, o Mackaus poetika – jo

įvaizdžių sistemos apibūdinimas. Angelai, šventieji ir visa religinių vertybių sistema sudaro dalį mūsų tautinės sąmonės tikrovės, moralinį-metafizinį jos aspektą, kurį savo kūryboje, modeliuodamas Mackus, kaip ir kiekvienas menininkas, deformuoja pagal savo vidinį poetinės tiesos pajutimą.

O toji poetinė tiesa Mackui yra visų pirma ir galutinai egzilio tiesa – pradžią tėvynę, mes prarandame ir visą religinių simbolių, apeigų, papročių pasaulį, visą mitologiją, kuri namuose mus priglaudė ir laimino, bet kuri čia išsidraiko svetimos žemės ūkanose, nebent jeigu tyčia liksime kietai savyje užsidarę. Mackui svarbiausia yra išsilaisvinimas ir tiesa, kurie abu tremties situacijoje įsikūnija kaip susvetimėjimo pajutimas. Sunkiai ir su didele įtampa Mackus ieško savo poezijoje įvaizdžių, kurie perduotų tą alienacijos jausmą – nei kalbos, nei prasmės ryšių nebebuvimą su prastu pasauliu. Eilėraštis „Mano gyslos tau yra stangrios“ (p. 49–50) iš rinkinio *Jo yra žemė* prasideda žodžiais:

Maldų knygos rūdyja.
Kiekvienas puslapis sunkus, kaip įkaitintas metalas.
Jeigu jų daugiau neatversiu, kaip kalbėsime?

Matome, kad pati kalba atmeta mums įprastą ir suprantamą žodžių santykių logiką. Žodis „rūdyja“ netinka popieriui, ir „įkaitintas metalas“ nebūna dėl to sunkus. Prasmės ieškoti telieka tik mintyje, kad malda, geležinis dvasios šarvas, tremtyje nyksta ir kad sunku ir skausminga dabar paliesti kadaise buvusį lengvą vėsios Dievo malonės lapą. Toliau Mackus sistemingai nutraukia visus tradicinius žmogų, žemę ir tikėjimą jungiančius ryšius:

Mūsų nesujungs aštri dievnamių gotika
ir sodrios baroko linijos;
nei kraujas,
nes gyslos yra stangriai uždaros;
nei šaknys,
nes jomis alsuoja žemė.

Eilėraštis baigiasi posmeliu:

Aš jį tikrai buvau sutikęs. Vieną vidurnaktį
Jis akimirkai pakėlė saulę nuo žemės.
Aš žinau: Jis buvo Dievas.

Mane baigė pavergti žemė:
aš nebežinau, ar jis yra Dievas.

Šventoji ostija, kadaise nušvietusi dvasios sutemas, tartum stebuklu sulaikanti į nebūtį grimztančią saulę, tremtyje Mackui jos jau nebepakelia. Šiuo momentu vertėtų prisiminti kadaise Mackaus sakytus žodžius, savo knygą pristatant: „Aš turiu teisę tikėti ir abejoti. Abejonė man yra pagrindinė laisvės principo išnokusi kūrybinė sąlyga. [...] Ir taip lieku ištikimas tai abejonei, kuri gauna pavidalą, arba tai, kurią atpažįstu pavidale. Aš lenkiuosi formos meisteriams, lenkiuosi formai, duodančiai turinį. Aš esu įsitikinęs, kad religingi žmonės dažniau garbina Dievą už suteiktą pavidalą – už tai, jog Dievas nepasitenkino siela. [...] Ar iš tikrųjų patekės saulės, kai manęs nebus? [...] Pasilieku teisę išdidžiai abejonei. Ir šiai teisei manifestuoti pasilieku teisę šokiruoti, nes toji teisė yra tūlo teisė gintis“¹.

Forma, suteikusi tikėjimui turinį, namuose buvo visa paveldėta bažnyčių ir apeigų simbolika. Forma,

¹ Mackus A. Laisvės siekimas ir žemės trupiniai / Fragmentai iš rankraščinio palikimo // *Metmenys*. – 1965. – Nr. 9. – P. 10–11, 13.

suteikianti abejonei turinį, yra sunkus ir skaudžiai deginantis maldaknygės lapas.

Abejonė ir net netikėjimas, kaip abejonės forma, gali iš tiesų nuvesti į naują tikėjimo būdą: nūsukant nuo Dievo, kuriuo perpildytas dangus, ir atsigrežiant į sausą, dygų, trokštantį ir skaudantį Kalvarijos, tremties Dievą, kuris išsipildo žemėje. Eilėraštis „Sausros alegorija“ iš „Jo yra žemė“ (p. 75–76) šitokį naują Dievo vaizdą kuria tartum nebetikėjimo tezę, kurią, kaip skaudų sopulį, neša išdžiūvusi žemė, pati įgydama mistišką savybę, tartum Dantės pragaro sausi ir uolėti gamtovaizdžiai:

Šią vasarą nelijo:
sausai miškai,
supleišėję dirvonai
nemato debesio.
Miškų šešėly
rudeniškai šlama
ištroškusi žolė.

Ant augaloto medžio
džiūstantį šaka,
norėdama paliesti
siauras upokšnio lūpas,
giliai suaimanuoja.

Kodėl šią vasarą
nebeatsinešė skaros Veronika?
nejau nebuvo kam numirt šią vasarą,
nejau vinim per sausas buvo medis?

Šią vasarą
karūnos nesapnavęs
aštrus erškėtis
aiktelia iš skausmo.
Šią vasarą
jo niekas nenuskynė,
nepapuošė galvos.

Minėjom Dantę. Prisiminkime, kaip septintame pragaro rate stovėjo sausi medžiai, nusižudėlių sielos, kurie kraujavo jų šakas palaužus. Mackus šį įvaizdžio principą atsuka atvirkščiai, pripildydamas erškėčius Kristaus agonijos skausmo ir tuomi savaip išryškindamas mintį, ką tai reiškia kentėti už žmonijos nuodėmes, ir įtaigodamas tam tikrą užslėptą, bet giliai bauginantį Kristaus aukos sąryšį su savižudybe.

Šis eilėraštis įdomus dar ir tuo, kad sudaro savitą pradinį tašką sausiems, mirtimi persunktiems peizažams *Generacijos* knygoje ir galų gale *Chapel B* (p. 23), Škėmos mirčiai dedikuotam katastrofiškam žemynui:

Žemyno balsas, tapęs kūnu ir lytim,
prieš aktą paryčiui isteriškai suspiegia:
varinėj plokštėj – intaglio –
įnirtęs Dievas ritualo vidury
atšaukia masei numestą išganymą.
Apvalų kaip vanduo ir sūrų kaip druska
mirties sezoną gražinu į Dievą.

Neornamentuotos kalbos generacija ir augintiniai gravituoja į religinę tematiką, greičiau, į jos simbolius ir emblemas, užpildydama jais kiekvieną besivystančios kūrybinės minties aspektą. Daug kas yra perimta ir plėtojama toliau iš *Jo yra žemė*, bet yra ir naujų elementų, susietų ne tiek su religiniais klausimais, kiek su tuo, ką Mackus vadino „forma, duodančia turinį“, – su apeigų kanonais, maldos žanrais ir religinių simbolių sistemomis. Tremtyje, pagal Mackų, tos formos sustingsta ir praranda turinį, ir joms reikia grąžinti jei ne naują gyvybę, tai bent relevanciją tikram žmogiškam pergyvenimui. Mackus apsisprendžia tai atlikti jas paneigdamas, pakeisdamas atvirkštiniais vaizdais. Štai, pavyzdžiui, litanija, kuri remiasi dievybės arba šventojo atributų išvystymu intensyviai besikartojančio maldos kreipinio rėmuose; Mackus pakeičia šį kreipinį (sakykime, „melskis už mus“ arba „pasigailėk mūsų“) pergyvenamos dvasinės būklės beatodairišku konstatavimu (p. 10):

amžinas gedulas
įsivaizduotas nemirtingumas
prieš kaupiantis sniegui
Amžinas gedulas
prieš viską, kas su pradžia
Amžinas gedulas
prieš viską, kas be pradžios
Amžinas gedulas
prieš amžiną Dievą.

Jei litanijos kreipiniai sukaupia maldą ir viltį, Mackaus litanija išreiškia „nebesikreipimo“ ir „nebeprašymo“ amžinybę, nosisukimą nuo vilties, kontakto nutraukimą su visa religine tradicija. Religinio gyvenimo vaizdinis pasaulis dažniausiai susidaro jau vaikystėje, ir esame įpratę šiuos ankstyvuosius prisiminimus sieti su namų šiluma, jaukia ir pakilia šventės nuotaika, kada buvome apsaugoti šviesaus ir suprantamo Dievo pasaulio prieglobstyje. Tas pasaulis, dabar tik savyje nešiojamas, trukdo suvokti visą mus ištikusios tremties realybę, o be pilno jos suvokimo Mackus nemokėjo būti poetu. Užtat jis atlieka kūrybos aktą taip, kad tas aktas drauge būna ir vaikystės pasaulio sugriovimas (p. 13):

Sopulio valandą būk gailėstinga,
ledu ir akmeniu, vaikyste,
sninga ir sninga.

Atsiklaupsiu sniego litanijoj
motinos lūpom išpažintą
nusimazgoti vaikystę
Nepailstantis meilės kalbėtojai,
kryžium puola karta
ant žemės pažadėtos.

Kartą sunaikinsi, besąlyginis Viešpatie,
atsiminimų įsišaknijusio miesto.
Amžinai sopulingoji
ledu ir akmeniu
sninga, sninga ir sninga.

Toje tremties užsnigtoje vaikystėje religinio išgyvenimo šilta šviesa dažnai susilieja su gimto sodžiaus liaudies dainų ir kalbos lyriška gaida. Mackus giliai ir tragiškai jaučia, kad ir šis pasaulis turi būti įtrauktas į nykų tremtinio žodžio susvetimėjimą, nes ir jis, kaip ir religinių simbolių skliautas, mus

izoluoja ir verčia maitintis savo pačių krauju. Užtat pilkoji liaudies dainų bitelė patį save nuodija tremties praradimo nuodais (p. 15):

koris išvalgytas
avilys išdraskytas,
bitelė pilkoji;

sudegink sparnus,
geluonį įleisk,
bitelė pilkoji;

valandėlę gyvenk,
ir ramios tau mirties,
bitelė pilkoji.

Bitelės metaforinis atitikmuo, liaudies dainų mergelė jaunoji, krinta į Mackaus apraudotą likimą (p. 30):

Pulki, mergele,
pulki, jaunoji,
į gilų vandenėlį
saulelės paieškoti,
saulužės nebegrįžti.

Tuomi jinai, ta mergelė, ir tampa visos tremtyje užaugusios kartos simboliu, kuriai, kaip kartą Mackaus minėtai Teresei de la Parra, visų daugiausia reikėjo suvalgyti trupinį gimtosios žemės; reikėjo vaikystės namų (p. 32).

Mirštančiųjų procesijos gieda.

Užtroškę vaikai
sapnuodami skęsta
gėluos šuliniuos.

Dairykis, Teresėle, vaikystės,
dairykis neišraudojamo.

Šulinio gelmė atsišaukia į peilio belaukiantį liaudies pasakų Jonuką, avinėliu pavirtusį, ir tai savo ruožtu Mackui įsipina į Kristaus kraujo auką eilėraštyje „Melskimės, vasara artinas“ (p. 20), kur išskyla nyki mintis, kad Kristus, Dievo avinėlis ir žmogaus sūnus, vienintelis Šventoje Trejybėje kentėjęs numirimo agoniją, per ją galbūt prarado ir savo dieviškumą.

Jeigu aš būčiau Dievas,
jeigu aš būčiau Dievas tėvas. Dievas sūnus ir
Dievas šventoji dvasia,
aš būčiau indas, pripildytas žmogiškos meilės,
aš būčiau indas, kupinas peilio, sklidinas miego.
Melskis už mus, Išganytojau,
kad peilio ašmenys būtų kieti,
kad ranka būtų tikinti
į aukos nemirtingumą,

į Dievo trejybę.

Tiek religinių simbolių, tiek ir tautiško liaudies paveldėjimo hermetiškas uždarumas Mackui atrodo ypač pavojingas tuo, kad jis gali sukelti jų abiejų išsigimimą, tą neva katalikiškai-patriotišką, hermetišką užsidarymą, kurį Mackus be jokio gailesčio tiesiog prilygina aklam, militaristiniam šovinizmui (p. 25–26):

Transcendentiška mėnulio šviesa
liaudiškai filosofuoja
ties užvertais sauluzės langais.

.....

(Ar negyvi vaikai
nereikalingi tikėjimo, angele?
Ar negyvi vaikai
nereikalingi pasakų?)

Iš atsargos pašaukti –
Gott mit uns –
būriuojasi angelai.

Su tragiška karčia ironija Mackus pajuokia juos ir jų raudojimą iškankintame tremties plote:

žaliuose užmaskuotų dievų vitražuose mano pajuokai
drausmingai rikiuojasi generolų antpečių žvaigždės,
jū pajuokai – nepaklausiau įsakymo gyventi aš.

2.

Staiga nebeleidžia ilsėtis šitame iškankintame plote!
Klausau, Dieve tėve! Tamsta, klausau!
Klausau, kaip staiga prisikėlimo operacijos
baimėje verkiat, jaunatviškos akys.
Nebijokit, sakau: Mesijas dar negimė.
Klausau, Dieve tėve! Tamsta, klausau!
užmiršote šalmais prisidengti mobilizuotus smegenis –
atleidimo nėra už tokią mirtiną nuodėmę.

Antroje knygos dalyje *Augintiniai* šitoks geras „dangaus generolų“ klausytojas yra baltaisiais kolonizatoriais įtikėjęs sustabmeldėjusio ir imperializmu virtusio Dievo žodžio, greičiau šventvagystės Dievo, juodas skelbėjas Afrikoje aprašomas „Baladėje apie gerąjį John'ą“ (p. 56–57). Skaitome:

Derliaus dvasių vardais
John'o protėvis krikštijo
baltųjų medžiotojų skalpas.

Baltųjų medžiotojų skalpos
aistringai šnekėjo apie Dievo baltumą.

Medžiotojų kaulai buvo balti,
bet vidurnaktis buvo juodas,

o John'as buvo geras žmogus ir geras sakytojas.

.....

Vidurnakčio valandą John'as šnekėjo Dievo viršspalviškumą.

Vidurnakčio valandą John'as Dievui pasiūlė skalpą.

Tą vidurnakčio valandą John'as tapo augintiniu.

Afrikos vaikas, pavadintas John'o vardu, tampa savo žemei svetimas. Lygiai taip svetimas yra ir baltųjų imperijos Dievas, pavadintas Lordo vardu. Prisikėlimas tada tampa tolygus Afrikos kruvinam sukilimui (p. 59):

– Lorde, o Lorde, tai Tu
prisišaukei savo likimą:
sidabriniam dangui
jau šviečia Afrikos mėnuo.

Lyja atogrąžų lietus,
krauju prakaituoja mašetė.
– Lorde, o Lorde,
tai Tu prisišaukei Judą.

Šis mūsų poezijai neįprastas Afrikos motyvas, sujungtas su labai gerai pažįstamais religiniais motyvais, nenurodo Mackaus kokio nors specialaus, politiškai nuspalvinto domėjimosi naująja Afrikos istorija. Greičiau tai tąsa poetiško angažavimosi savo paties tautos tikėjimo ir netikėjimo, istorijos ir egzilės klausimų kompleksui, ir toji savaip paraleli Afrikos situacija leidžia Mackui ja pasinaudoti kaip medžiaga savo įvaizdžių struktūroms kurti. Afrikos tema taip aštriai sužadino jo vaizduotę, kad jis ją įpynė net į šiaip su Afrika nieko specialiai bendro neturinčią Škėmos mirties temą knygoje *Chapel B*. Kontekstas yra štai koks: Lietuva ir jai kardu atnešta krikščionybė susilygina su Afrika ir jai bizūnu įdiegtu tikėjimu, kaip Mackus jau rašė, „į Dievo baltumą“. Vokiečių ordinas atitinka Afrikos kolonizatorius; Pensilvanijos lietuviai angliakasiai – juodus vergus, atvežtus į Ameriką; lietuvių nykimas tarp kasyklų atitinka Škėmos mirtį tose pačiose vietose, prie Lankasterio. Religinė tematika, persunkta kančios, mirties ir tikėjimo, sudaro tinkamiausią plotmę, tą, anot Mackaus, „iškankintą plotą“, visiems šio konteksto elementams tarpusavyje santykiauti formuojant kūrybinį žodį. Pagaliau skaitome (p. 12):

Mirtis yra į patį žemės turtą
ištįsusių kolonijų žemėlapiai:
į prievartą paklojo Marija –
į krikštą – savo kūno liemenį.

Mirtis yra iš Afrikos žemyno įtraukti
naujų respublikų vardai istorijos žabangon:
netekus žado klupo negrė Marija,
suspaudus ankštą amuletą rankom.

Mirtis yra sunaikintos valstybės,
žemėlapiuos ištrintos upės iki marių:
dainuoja sausrą negrė Marija

lelijų, ledų ir lietaus kalba.

Pastebėkime poetinių priemonių tęstinumą iš *Generacijos* knygos ir iš *Jo yra žemė*: Kristaus nebeprisikėlimo išdžiūvusį, pragarišką gamtovaizdį ir metaforą „ledu ir akmeniu sninga ir sninga“, kuri tame pačiame *Generacijos* eilėraštyje (p. 32) tęsiasi į liaudies dainų žodyną:

pulki, mergele,
pulki, jaunoji,
į gilų vandenėlį,
kur lelija siūbuoja,
kur akmenėliai žydi,
kur debesėliai lyja.

Tarpinis liaudies motyvų tematikos ir Škėmos mirties ryšys susijungia su negrės-Marijos įvaizdžiu per užuominą į Škėmos „Čelestą“, kur Škėma pasinaudojo Eglės žalčių karalienės pasaka, greičiau, tik šauksmu: „Žilvine, Žilvinėli...“ Mackus rašo (p. 27):

Marija lyčiai sutvertoji,
Marija kilus iš tiesos.
Marija negre kruvinoji
puta išplaukia ant bangos.

Toji puta, žinoma, yra ir Škėmos kruvinas lavonas. O galutinis sąryšis tarp Škėmos mirties ir Pensylvanijos kasyklų, sugretinant negrę Mariją ir Aušros Vartų Mariją, išreiškiamas eilutėse (p. 33–34):

Kasyklose kasa anglis ir užkasa
plaukus Marija Retėjantis vyrų būrys
sekmadieniais traukia į smuklę Užkimę balsai
dainuoja kaip Nemunas plaukia Ir skaito
vidurnakčiais laiškus

iš gimtojo krašto Marija

.....

ir laukia pilkoj atvirutėj
labanakt iš Vilniaus Marija.

ir toliau:

Šmaikštūs bizūnai, rašai
gyvatėmis čaižo Mariją
Į kietą plantacijų žemę
pakloji pečius ir krūtinę
gulies iš apnuoginto kūno
į Afrikos rasę Marija

Patrauksiu į kraštą betaikę valandą
negre Marija Retėjantis vyrų būrys
sekmadieniais traukia į smuklę Ten geria mirtis
Dainuoja kaip Nemunas plaukia.

Mackui kaip ir Škėmai iš tiesų tinka Dostojevskio prisipažinimas, kad „Dievas jį kankino visą gyvenimą arba galbūt jis Dievą“, *Chapel B* yra kartu ir skaudi rauda, ir aštrus dialogas su Dievu, arba, tiksliau, su j gyvenimo būdą įsisunkusiais, nors Mackui tikrąją religinę prasmę jau praradusiais, bažnytinės struktūros ir hierarchijos įpročiais ir simboliais, kuriuos Mackus yra linkęs įtarti esant stabmeldystės, vadinasi, netikėjimo, požymiais. Šitame kontekste skaitome posmelį (p. 38):

Dvokia audros išmesta
žuvis ant ežero kranto.
Zvimbia ir zvimbia
musės įkyrios per naktį.

Prisiminkime žuvį, kaip krikščionybės simbolį, ir žuvis bei duonos stebuklą, taip pat transformuotą į tragišką išraišką ankstyvesniuose Mackaus eilėraščiuose, ir žuvis-žalčio įvaizdžių artimumą Škėmos-Žilvino simbolikoje, ir iš to išeinantį įvaizdį žuvis-lavonas, ir jo implikaciją žuvis-tremtis. Iš šitokios poetinio mąstymo sistemos išplaukia ir ironiškos eilutės „Raudiškoje“ *Chapel B* dalyje (p. 47).

tikėjimų reprezentantai
trumpetėm ir trombonom paskelbė –
Dievo nėra!
ir ta proga pasveikino popiežių.

Paties Škėmos, kaip žodžio kūrėjo, situacija atitinka Mackaus kadaise išreikštą mintį, kad: „esame išvakarėse absoliutaus egzilio rašytojo vienišumo – rašytojo be skaitytojo, o po to – rašytojo be kalbos“¹. *Chapel B* (p. 39) ši mintis įgyja tokią formą:

Mes kalbame nykstančiais žodžiais
merdinčios mūsų kalbos.
Pilas vanduo į laivus –
jais išplaukė mūsų šeima.
Tuščioj, išardytoj krantinėj
niekas nelaukia sugrįžtant.
Mes kalbam išgelbėtais žodžiais
mirusios mūsų kalbos.

Mirusio Škėmos, mirštančios mūsų meno kalbos akistatoje didele ironijos ir kartėlio jėga padvelkia Mackaus užuomina į religiją ir žodį (p. 44):

Buvę valstybės piliečiai,
įsidėmėkite jo mirtį:
kūnas pavirto į žodį,
ne žodis pavirto į kūną.

Gimusio Kristaus išganymas yra žodis, pavirtęs į kūną; miręs Škėma ir jo nykstantis kūrybinis palikimas yra kūnas, pavirtęs į žodį. Jeigu pradžioje buvo žodis, tai mūsų tremčiai žodžio nebebuvimas yra visa ko pabaiga.

Mackus labai skaudžiai išgyveno ir savo, ir lietuvišką, ir apskritai visuotinę tremtį kaip šiuolaikinio

¹ Ten pat.

žmogaus pagrindinę situaciją. Paprasti tėvynės ilgesio vaizdai neatitiko Mackaus išgyvenimo gelmės ir jo sopulio erdvės. Kaip poetas, jis buvo kupinas tokios karčios širdgėlos ir totalios vienatvės, kad jų nei pakelti, nei išreikšti niekas kitas negalėjo, tik religiniai įvaizdžiai ir sąvokos, nes jos yra lygiai tiek totalios ir savo reikšmės absoliutumu kiekvieną būties smulkmeną persmelkiančios, kaip ir Mackaus egzistencinės dvejonės.

TAUTOSAKOS ELEMENTAI ALGIMANTO MACKAUS KŪRYBOJE

Mackaus kūryba – tai pasikartojančiais aidais pats į save atsišaukiantis žodis, kuris tuo atžvilgiu ir vienišas, ir hermetiškas. Tačiau toji daugybė aidų grįžta į Mackaus eiles ne vien tik nuo jo individualaus pasaulio ribų, bet ir iš platesnių horizontų – iš viso mūsų kultūrinių ir religinių vertybių pasaulio, iš to, kuo mes patys gyvename, kuo apibrėžiame savo lietuvišką sąmonę.

Remiantis idėja, kad tauta yra mitas ne mažiau, negu ji yra tikrovė, aiškėja, kad mūsų tautinės sąmonės ir iš ten tautinės sampratos mitologija yra vienas iš pagrindinių Mackaus poezijos elementų. Su ja glaudžiai siejasi dar dvi mitologijos, paprastai suprantamos kaip realybė, būtent religinių vertybių sistemos ir šiandieninio pasaulio tikrovės samprata.

Visoje šioje mitologijų sistemoje Mackui svarbią rolę vaidina mūsų tautosakos elementas: užuominos į tautosakos tekstus, liaudies dainų, pasakų, liaudies stilistikos gija, įpinta į paties Mackaus eiles, taip pat ir iš liaudies kūrybos ateinančios potekstės, įreminančios šių dienų tragiško pasaulio išraišką tiek atskiruose Mackaus eilėraščiuose, tiek ir jų visumos tarpusavio sąsajose.

Tautosakos įvaldymą Mackaus poezijoje galėsime geriau suvokti, priėmę porą prielaidų; visų pirma, kad ir tuo metu, kada kūrėsi mūsų tautosaka ir kada į jau susiklosčiusį liaudies kultūros klodą asimiliavosi rašytinė kultūra, tautosakos poetiškai įvaizdžiai, žodynas, kalbos ritmas, mitologija buvo esminis lietuviškojo tikrovės išgyvenimo užšifravimas, pavertimas mums pažįstama raštaženklių sistema, aprašančia mūsų pasaulį. Antra, kiekvieno istorinio laikotarpio išgyvenamoji realybė iš tiesų turi vis kitą, tik tam laikotarpiui tinkantį raktą to per laiką besitęsiančio šifro išaiškinimui. Idant galėtume šį procesą akivaizdžiai suvokti, Mackus supriešina tautosakinį klodą su kitomis mitologijomis: religine, intelektualine ir patriotine, kurios sudaro mūsų tautinės sąmonės esmę tremtyje. Rezultatas toks, kad turime prieš akis dvejoją tautosakos traktavimą: tiesioginį kontrastinį kur nuorodos į tautosaką atsveria tragiškojo šiandieninio pasaulio vaizdą, ir transformacinį, kur ir šis vaizdas, ir liaudies žodis nustoja būti atsiribojusiais elementais ir tampa viena, savita Mackaus poetine kalba.

Tiesioginės užuominos į tautosaką Mackaus poezijoje aprėpia dvi kategorijas: liaudies pasakas ir liaudies dainas. Šalia to, knygoje *Chapel B* randame ir subendrintas, į konkrečius tekstus neatsiliepiančias užuominas į senąsias liaudies raudas. Pirmosios iš šių kategorijų, liaudies pasakų motyvų, yra iš tiesų tik du: apie našlaitę Elenytę ir Jonuką-aviniuką ir apie Eglę žalčių karalienę.

Pasaka apie Jonuką prasišviečia tik keliose vietose ne kaip aiškus tekstas, bet greičiau kaip subtili užuomina, išplaukianti iš kontekstų, liečiančių mirtį, Dievo avinėlį, peilį ir mirusius vaikus. Pavyzdžiui, rinkiny *Neornamentuotos kalbos generacija* skaitome:

Jeigu aš būčiau Dievas,
jeigu aš būčiau Dievas tėvas. Dievas sūnus ir
Dievas Šventoji dvasia,

aš būčiau indas, pripildytas žmogiškos meilės,
aš būčiau indas, kupinas peilio, sklidinąs miego.

Melskis už mus, Išganytojau,
kad peilio ašmenys būtų kieti,
kad ranka būtų tikinti
į aukos nemirtingumą,
į Dievo trejybę.¹

Išganytoją taip pat vadiname ir Dievo avinėliu ir tikime, kad nekaltas Jo kraujas buvo pralietas už mūsų nuodėmes. Liaudies pasaka apie Jonuką-avinėlį šitoje plotmėje įgyja jau daug platesnį asociacijų horizontą, nelyg ji būtų lietuviškasis, mitologinis Kristaus aukos atitikmuo, ypač ironiškai įtaigus tautos istorijos kontekste, nesgi žinome, kad kryžiuočiai mus krikštijo mūsų pačių krauju be abejo tikėdami į Dievo trejybę ir į mūsų išganytą prisikėlimą. Šio Jonuko vardas tvirtai jungiasi ir su Teresėle, kita nekaltąja auka, svarbiu *Neornamentuotos kalbos generacijos* personažu; ten Jonuko pasaka susipina su motyvais iš pasakos apie Eglę žalčių karalienę. Šioji pasaka didelį vaidmenį vaidina taip pat ir *Chapel B* įvairiuose kontekstuose, iš kurių, pavyzdžiui, vienas – tiesioginis šauksmas:

Tolsta mūsų egzilė,
tolsta mūsų kalba.
Žilvine, Žilvinėli,
bespalvė plyšta puta (p. 186)

nurodo, kaip ir pats Mackus paaiškina, į Antano Škėmos fragmentą, pavadintą „Žilvinėli“ iš vaizdelio „Čelesta“². Antroji kategorija – liaudies dainos – matosi arba užuominose į vieną kitą atskirą dainą, arba kai kuriuose pasikartojančiuose tematiniuose motyvuose. Tarp Mackaus liestų dainų galima tuo tarpu paminėti, pavyzdžiui, tik visiems žinomą „Tykiai, tykiai Nemunėlis teka“ ir dainą apie avižą:

Prašė aviža
Gražiai pasėti,
Tatuto lingo rito,
Tatuto lingo rito.

Prašė aviža
Gražiai išakėti

Prašė aviža
Gražiai augti

Prašė aviža

¹ Mackus A. *Augintinių žemė*. – Čikaga: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1984. – P. 101. Visos šiame straipsnyje pateikiamos nuorodos į Mackaus poezijos citatas yra iš šio rinkinio, išskyrus paimtas iš pirmosios knygos. *Elegijos*, pasirašytos Algimanto Pagėgio slapyvardžiu, išleistos 1950 m. „Sūduvos“ leidykloje.

² Škėmos vaizdelyje Žilvinas, tremtinės moters vyras, staiga miršta nuo širdies smūgio, palikdamas ją skaudžiai vienatvei svetimojo šaly:

„– Žilvine, Žilvinėli! – šaukia ji pilnu balsu South penktojoje. Ir bėga šlitiniuodama.

Nemaža girtų ir pavargusių moterų Brooklyne. Stovinėję italai ironiškai šypsosi, ukrainiečiai išspjauna įžeidžiantį keiksmą, ir sena lietuvė prašnabžda maldos sakinį. Ji nežino, kad senos pasakos nemiršta. – Žilvine, Žilvinėli!“ (Škėma A. *Raštai*. – Čikaga: Antano Škėmos raštų leidimo fondas, 1967. – T. 1. – P. 288).

gražiai nupjauti...¹

Abi šios dainos prisimintinos rinkiny *Augintinių žemė*, „Jureko“ poemos pabaigoj:

Nėra gimtosios žemės!
Nėra kad tykiai plauktų Nemunėlis
ir aviža prašytų būti dailiai pasėta (p. 156).

Tokia užuomina įgyja šturpiai ironišką prasmę atsiminus, kad naciai žydus šaudė, sėjo jų kraujo sėklą kaip tik Šile palei Nemuną. Mitologinei dainai „Mėnuo saulužę vedė“ (*Dainos*, p. 175) duodamas irgi savaip ironiškas variantas „Chapel B“ pradžioje:

Mirtis yra pasenęs ir nuvėęs
saulėleidis virš Lietuvos gamtovaizdžio:
pavasary saulužė ištekėjo
už svetima kalba prabilusio mėnulio (p. 162).

Daina „Oi žiba žiburėlis“, ypač jos posmas:

Ant dvarelį išėjus,
Vartelius atsikėlus,
Klausinėjo pas dukrytėlę,
Ar suvisu parėjo

(*Dainos*, p. 383)

randa atskambį eilėraštyje „Liaudiškoji“ iš *Neornamentuotos kalbos generacijos*:

Nesuvisam išėjo,
tik suvisam negrįžo,
ošia medeliai,
ošia kirtėjai
virš liaudiškų kapų (p. 111).

Tame pačiame eilėraštyje esantys posmai:

pulki, mergele,
pulki, jaunoji,
į gilų vandenėlį

saulėlės paieškoti
saulužės nebegrįžti (p. 111).

turi sąryšį su keletu liaudies dainų, pasakojančių apie skęstančią arba nuskendusią mergelę. Vienoj iš jų – „Ant marių mėlynųjų“ matome, kaip:

Ant marių mėlynųjų
Skęsta mergelė, skęsta,

¹ Cituojama iš: Lietuvių tautosaka, *Dainos*. – V., 1962. – T. 1. – P. 89. Kitos liaudies dainų citatos – iš to paties rinkinio.

Jos vainikas viršum plaukia –
Bernelio gražiai šaukia:

Berneli mano mielas,
Ratavok mane jauną!

Mergele mano miela,
Ratavosiu tave jauną –
Aš nebijau giliai bristi,

Giliai bristi, toli plaukti,
Tave jaunos ratavoti!

(*Dainos*, p. 229–230)

O kitoje dainoje kaip tik tas mylimasis bernelis, dabar vardu Jonukas, bet gal ne tas pasakų avinėlis, užuot gelbėjęs, pats savo Onytę nuskandina:

Onytė ant kranto
Tenai vaikštinėjo,
Onytė ant kranto
Tenai vaikštinėjo –
Joniukas Onytę
Marios pastūmėjo.

Joniukas Onytę
Marios pastūmėjo.
Onytė skęsdama
Graudingai raudojo:
– Ratavok, Joniukai,–
Skęsta mylimoji,

Ratavok, Joniukai,
Skęsta mylimoji.

– Kam aš būčia stūmęs,
Kad tav ratavočia,
– Kam aš būčia stūmęs,
Kad tav ratavočia.
Kieno mylimoji –
Tegul ratavoja,
Kieno mylimoji –
Tegul ratavoja.

Onytei padirbo
Stiklinį grabelį,
Onytei padirbo
Stiklinį grabelį,
Joniuką įstūmė
Tamsiajan urvelin.
Joniuką įstūmė
Tamsiajan urvelin.

(*Dainos*, p. 569–570)

Mackaus *Neornamentuotos kalbos generacijos* atsklandoj, kaip žinome, centrinę vietą, užima stiklinis karstas:

- Ką nešu stikliniame karste?
- Surinkau visus daiktus, turėtus anuomet.
- Šaknis įleido mirę daiktai manin.
- Nenusimesi aštraus, mirusio svorio?
- Kai žmogus nebeturi ko laidoti, jis tampa vienas.
- Būk (p. 88).

Žinoma, čia kontekstas ne tas, kaip toje liaudies dainoj, ir sąryšis gali būti vien tik atsitiktinis; mes gi net nežinome, ar iš viso Mackaus bus kada nors tą dieną užtikęs. Nežiūrint to, įmanoma tam tikra gili semantinė plotmė, kurioje Mackaus poezijos ir šios dainos pasaulėjautos gali prasmingai santykiauti, bent jau mūsų pačių kūrybinės interpretacijos vaizduotėje. Ten, toje plotmėje, jei ją sakysim esančia, pasakos avinėlis Jonukas ir Jonukas – savo mylimosios žudikas, vienas urve, kitas – šuliny įtaigoja subtilias ir sudėtingas paslėptas atvirkščiai santykiaujančias tematines linijas.

Šitoks liaudiškas atvirkštinis santykiavimas tarp vienas kitam meilę privalančių žmonių įžiūrimas ir „Pokalbyje su mirusiais vaikais“, taip pat iš *Neornamentuotos kalbos generacijos*. Ten randasi Mackaus skaitytojų dar nepermąstytas, subtilus Teresėlės, kuri kapuose „išaugo jau į didelę mergaitę“, ir jos tėvo, kurio rankos „palietė per daug“ jos krūtinę ir kuris žada jai atsiųsti „platesnį drabužėlį“, jeigu ji išpildys sąlygas, savo neįmanomumu primenančias Žilvino Eglei duotus uždavinius (pvz., sudėvėti geležines kurpaites) santykis:

Tėvelis tau greitai atsiųs
platesnį drabužėlį
tik sudėvėk agrastus, Teresėle,
tik sudėvėki obuolių ir kriaušių pintines (p. 103).

Kita liaudies daina apie skęstančią mergelę taip pat įtaigoja tėvo ir dukters santykius, kurie prievarta sutvirtina esamas bendruomenės elgesio normas ir pasireiškia tuo, kad pats tėvas dukterį skandina. Mat ji, anot tos dainos, kaip „jauna panelė sėdėjo, / su dvariokėliais kalbėjo“ ir net „aukso žiedelį derėjo“. Broliams pasiskundus, tėvas imasi drastiškų priemonių:

Tėvas dukrelę mokino,
Į Dunojėlį skandino,
Į Dunojėlį skandino.

Nedėlios dieną po pietų
Broliams pagailo seselės,
Broliams pagailo seselės.

Broliai seselės ieškojo,
Po Dunojėlį braidžiojo,
Po Dunojėlį braidžiojo.

O ir atrado seselę
Ant akmenėlio rymančią.
Ant akmenėlio rymančią.

Ant akmenėlio rymančią,
Su lydekėlėm kalbančią,
Su lydekėlėm kalbančią.

Žaliais maureliais užtiestą,
Baltom pieskelėm apneštą.
Baltom pieskelėm apneštą.

(Dainos, p. 564)

Čia ir vėl, reikia iš anksto sutikti, sunkokai įtikima, kad Mackus būtų kaip tik šitą dainą kur nors girdėjęs ar skaitęs. Bet vis viena pats tokios dainos buvimas suartina ir liaudies dainose, ir Mackaus poezijoje glūdinčią tragišką pasaulėjautą, kurios išraiška remiasi panašiomis tematinėmis linijomis. Tarp tos dainos ir Mackaus teksto nusidriekia keletas, galbūt ne tada pačiam Mackui, bet dabar mums įžiūrimų vaizdinių siūlų, pavyzdžiui, kada, prisimindami tuos žalius maurelius ir pieskeles, skaitome Mackų („Paskenduolė“, p. 60):

Pulki, mergele,
pulki, Jaunoji,
į gilų vandenėlį,

kur lėlija siūbuoja,
kur akmenėliai žydi,
kur debesėliai lyja.

Nebūk, mergele,
nebūk, jaunoji,
ant vėstančios smiltelės.¹

Toks ryšys, jeigu jį iš viso galima tvirtinti esant, jau glūdi kažkur labai giliai tautos dvasios ir pasaulėjautos istorijoje arba, kaip psichologo Jungo pasekėjai mėgsta sakyti, „rasinėj atminty“. Ta prasme turbūt ir galima skaityti Mackaus eilutes: „Skausmingai atsiremki savo rasės, / augintini sūnau“ (p. 128).

Galvojant šia kryptim, atsiveria perspektyva, kurioje Mackaus sąryšis su tautosaka atrodo visai kitoks negu senesnės mūsų lyrikos tradicijoje. Ten jis daugmaž apsiribojo tik liaudies dainų stiliaus, jose besikartojančių posakių, palyginimų, įvaizdžių pamėgdžiojimu ar jų įpynimu į savo tekstą, kad sudarytų tam tikrą stilistinį braižą arba audinį, kuris atrodytų savitas, lietuviškas, padedantis sukurti tradicija paremtą lietuviškos kultūros indentitetą moderniaame pasaulyje.

O Mackaus kūryboje svarbu ne išviršinis pamėgdžiojimas, bet giluminė struktūra, išplaukianti iš

¹ Panašiam kontekste paskenduolės tema egzistuoja ir rinkinyje *Jo yra žemė*. Ten (p. 60) skaitome:

Tu troškai turėti savo upę:
ant kranto sudėti rūbus
ir nuoga žaisti vandeniui.

Tavo upė atėjo prie tavęs:
ant kranto tebuvo skurdus krūmo šešėlis
ir basų kojų pėdos.

Dabar tu turi savo upę:
tavo gaubtinę skarą nuo žemės pakėlė vėjas
ir tavo upę atidavė tau.

pačios jo poezijos vidinių reikalavimų, toli prašokančių vien tik papuošalo ar stilistinio atspalvio funkciją. Į tautosaką Mackaus poezijoje galima būtų žiūrėti nelyg į savotišką semantinių ryšių centrą arba vieną iš centrų, kur perjungiami bėgiai, vedantys iš vienu vertybių sistemų į kitas, ir kur transformuojasi naujų savitarpio ryšių įtaigotos ir paskatintos sistemos. Tada, suprasdami Mackaus poeziją kaip savotišką „ryšių tinklą“, galime grįžti prie jau minėtų tautosakos elementų ir pasižiūrėti į jų funkcijas Mackaus tekste.

Viena tokių funkcijų, kad liaudies dainose randamas paralelizmas, pavyzdžiui, tarp merginos ir pilkos bitelės, Mackaus išplečiamas į naujus semantinius laukus, kurių pačioj tautosakoj neberasime. Pažvelgę, sakykim, į liaudies dainą „Lėkė trys bitukės“:

Lėkė trys bitukės,
Belėkdamos suskalbėjo.
Kalėda, kalėdzia.

Belėkdamos suskalbėjo:
„Kur mes trys nulėksme,
Kalėda, kalėdzia?“

Aš, pirmoji, – medų nešti,
Aš, antroji, – vaško nešti,
Kalėda, kalėdzia:

Aš, antroji, – vaško nešti,
Aš, trečioji, – aukšton drevėn,
Kalėda, kalėdzia“.

Ėjo trys sesutės,
Beeidamos suskalbėjo.

Beeidamos suskalbėjo:
„Kur mes trys nueisme?“

Aš, pirmoji, – ponų žemėn,
Aš, antroji, – gudų žemėn.

Aš, antroji, – gudų žemėn,
Aš, trečioji, – piesčynuosna“

(*Dainos*, p 213)

matome, kad jos semantinė plotmė ribojasi vien tų trijų mergelių apsisprendimais ir jų likimu. Toliau dainoje pasakojama, kur tos sesulės nuvažiuos: pas tėvelį, motulę, brolelį, ką jos nusineš: pyragėlio, baltos duonos, ir staiga ši trečioji – mažą vaiką; kur jos sės, kur atsiguls, ką išgers ir t. t. Visą laiką suprantame, kad tos trys bitukės buvo tik įžanginis paralelizmas, nelyg stilistinė ornamentacija.

Mackaus eilėraštyje „Hermetiškoji daina“ (iš *Neornamentuotos kalbos generacijos*):

Į avilį nebelėk,
medaus nebenešk,
bitele pilkoji;

koris išvalgytas,

avilyš išdraskytas,
bitele pilkoji;

sudegink sparnus,
geluonį įleisk,
bitele pilkoji;

valandėlę gyvenk,
ir ramios tau mirties,
bitele pilkoji (p. 96)

tas paralelizmo įvaizdis bitė jau nebėra interpretuojamas tik kaip seselė. Jis pavirsta kitu tropu – visuotiniu žmogaus simboliu, kartu atveriant ir daug platesnes galimybes sąryšiams su kitais semantiniais laukais Vienas toks laukas būtų vidinis, išsitiesiantis per paties Mackaus poeziją ir tuomi jungiantis atskiras jos dalis į vieną prasminę visumą. Jį galime atpažinti, kada *Augintiniuose*, „Jureko“ poemoj, skaitome:

Ne šūviai aidi pamiškėj,
tai sidabrinis bičių spiečius
pakely į mūsų sodo avilį

ir toliau:

Ne šūviai aidi pamiškėj,
tai senos Testamento giminės
man padeda sukalt vėnis
į tavo žalią karstą (p. 152).

Šitaip hermetiška bitutės savižudybė dabar tampa ir „Jureko“ poemos struktūros bei tematikos, jo, Jureko, likimo dalim. Kyla mintis, kad Jurekas, kaip žydas, buvo irgi savotiškai „hermetiškai“ uždarytas nuo priklausomumo mūsų tautai, vadinasi, ir jos mitologijai (tai poemoje aiškiai pabrėžiama: „Kodėl tau pardavė karstą, o man, Jurekai, pardavė duonos?“), o jo daina tiek pat hermetiška, kaip ir tos liaudies bitelės, ir tai juos abu, mūsų epochos augintinius, sujungia toj tragiškoj abiejų tėvynėj, kuri yra mūsų tautos kaltė ir kartu mūsų tautos nekaltas likimas. Matome, kaip „mūsų“ sferą ženklinantis įvaizdis – sidabrinis bičių spiečius – ir jo, Jureko, įvaizdis – senos Testamento giminės – savo funkcija yra tolygūs, ir todėl abiejų tautinės sąmonės mitologija pasidaro ta pati. Tai patvirtina dar ir kiti, giliau paslėpti tautosakiniai klodai abiejuose tekstuose – „Jureke“ ir „Hermetiškoj dainoj“. Liaudies dainose pasitaikanti „ne – bet“ arba „ne – tai“ konstrukcija, kuri iš tiesų yra tik kita paralelizmo variacija, taip pat ir kalbėjimas, kreipimasis į pačią gamtą, šiuo atveju medį. „Jureke“ skaitom: „Paklausė motina žaliuojančio medžio viršūnės, ir medis atsakė: – Ne“, o „Hermetiškoj“: „Kalbėjau su karsto medžiu, ir mergaitė atsakė / tikėjusi prisikėlimo tiesa“.

Tragiškojo mūsų epochos augintinių likimo istorija išsiplečia ir į kitą liaudišką potekstę tuomi, kad žodžiuose „koris išvalgytas, / avilyš išdraskytas“ girdime ir liaudies dainą:

Lakštingaleli, gražus paukšteli,
Kodėl nečiulbi anksti rytelį?
Ko aš čiulbėsiu anksti rytelį,
Piemens išdraskė mano lizdelį,
Vanags išgaudė mažus paukštelius.

Paskutinis „Hermetiškos dainos“ posmas įvaizdį atkartoja:

Mano mergaitė ramiai nubrido per sniegą.
Bitele pilkoji, į avilį nebelėk, –
avilys išdraskytas, koriai išvalgyti;
nesibaigiantis kartų prakeikimas –
be atvangos, be poilsio iš niekur į niekur (p. 99).

Eventualiai suprantame, kad toji mergaitė ir Jurekas, ateidami gal net ir iš žilos graikų mitologijos senovės, kurioje tiek daug nesibaigiančio prakeikimo, brenda tolyn per istorijos sniegą – brolis ir sesuo. Ši pastaroji mintis kyla pastebėjus, kad kai kurie „Hermetiškos dainos“ ženklai nurodo ir platesnį, išorinį lauką, kur visa vidinė tematika įgyja naujų asociacijų, naujų prasmų galimybių. Kaip žinome, Mackus nė kiek nedelsė siekti tokių sąryšių su pasaulinės literatūros kontekstu: užtenka tik prisiminti Garcia Lorca (Gaarsiją Lorką), Paul Celan (Polį Selaną) ir Dylan Thomas (Dilaną Tomas) knygoje *Chapel B*. Šiuo atveju užuomina yra netiesioginė: ženklas „sudegink sparnus“ yra aliuzija į graikų mitologiją, Ikaro legendą ir gerokai pagilina mūsų epochos augintinių tragiką tuomi, kad ją susieja su belaikiu, amžinu žmogaus troškimu kilti į šviesą, į saulę, už ką dievai, aišku, baudžia mirtimi, tuo dideliu kritimu į vandenį ir į žemę, kuriuos abu randame Mackaus poezijoje. Dabar jau kitaip skamba ir Jureko motinos žodžiai:

– Nedrįsdama surizikuoti neapykanta,
Klaikioj likimo atpažinimo sekundėj
aš uždengiau rudąsias Jureko akis
nuo saulės smūgio, saulės įniršimo.
Tegu palieka jo išsirpusiose akyse
Falsifikuotas mūsų amžiaus vaizdas (p. 151).

„Eglės žalčių karalienės“ pasaka panašiu būdu ženklinama ir siejama vidinius Mackaus poezijos, kaip ištisinio teksto, elementus ir kartu jungia juos su visuotinės pasaulio būklės tragiškais momentais. Tačiau Mackus, atrodo, tyčia neišnaudoja visų Eglės tematikos galimybių, o susiaurina visą pasaką iki vieno jos momento, kurį pats Mackus nusprendė esant centriniu ir svarbiausiu Antano Škėmos mirčiai apsvaistinti. Tai alienacijos momentas: Žilvinas, svetimasis, nepriimtas, iškilęs kraujo puta ant jūros, kaip Škėmos kruvinas kūnas ant svetimo žemyno. Tai ir praradimo momentas: Eglė, viena, stovinti ant tuščio, kruvino jūros kranto. Mackus, kaip ir Škėma apsakyme „Žilvinėėli“, priėjo prie išvados, kad pasakos netekusiam dabartiniame mūsų pasaulyje nebėra nei prasmingos tragedijos, nei išsipildančios laimės, o liko tik būties šiukšlių primėtyta tuštuma. Škėma: „Yra okeano visuma, gilus šulinys, jis prikimštas miglų, cemento, cemento, bankų, bankų, bankų, rudens nakties, liūdnu numirėlišku pasakų. Nėra pieno putos. Nėra kraujo putos. Yra...

– Žilvinėėli!“ (Škėma A. *Raštai*, I, 294) Mackus:

Tolsta mūsų egzilė,
tolsta mūsų kalba.
Žilvine, Žilvinėėli,
bespalvė plyšta puta.

Į Eglės pasaką grįžta puta.

Žilvine, Žilvinėli!

Tai tiek ir tebuvo duota,

tai tiek ir tebuvo skirta (p. 186).

Ištisa Eglės pasakos fabula paliekama nuošaly arba atsispindi tik smulkiomis užuominomis, išbarstytomis šen ir ten per visą Mackaus poeziją. Nežiūrint to, jos taip pat yra dalis tų emocijų ir prasminių asociacijų tinklo, kurio tvirčiausios gijos yra tragiškos alienacijos ir tragiško praradimo tematika Eglės pasakos kontekste.

Jos, tos gijos, semantiniai ryšiai išsitiesia už perdėm lietuviško konteksto ribų į visuotinius mūsų amžiaus žmonijos situacijos rėmus todėl, kad Mackui Škėmos mirtis, tikrovėje būdama tik aklas atsitiktinumas, kurio prasmę ar beprasmybę nėra pagrindo svarstyti, poezijos pasaulyje, tapdama mūsų metų išreiškiančiu įvaizdžiu, centriniu simboliu, privalo įsiprasminti visuotinėje šio amžiaus vertybių ir likimo sankryžų sistemoje.

Užtat ir Eglės pasakos įvaizdis, kruvinoji puta, dalyvauja tuo metu ypač aktualaus Afrikos tautų likimo išraiškoje, Mackaus taip suprastoje, kad ji iš tiesų sudarytų per Škėmos mirtį ir per Eglės pasaką, ir per Marijos, Lietuvos užtarėjos, vardą naują mūsų pačių ir pasaulio būties mitologiją:

Marija lyčiai sutvertoji

Marija kilus iš tiesos

Marija negre

kruvinoji

puta išplaukia ant bangos (p. 168).

Šitaip susidaręs modernusis semantinis laukas įtraukia į save ir lietuvių išeivio būklę nuo šio šimtmečio pradžios, nes tai irgi poetiškai įprasmina Škėmos mirtį ir per Marijos, kuri yra ir negrė, ir Aušros Vartų simbolis, vardą pasiekia pasaulio padėtį ir taip pat grąžina atmintį į senos liaudiškos pasaulio sampratos mitologiją per jau minėtą dainą „Tykiai, tykiai Nemunėlis teka“:

Kasyklose kasa anglis

Ir užkasa

plaukus Marija

Retėjantis vyrų būrys

sekmadieniais traukia į smuklę

Užkimę balsai

dainuoja kaip Nemunas plaukia

Ir skaito vidurnakčiais laiškus

iš gimtojo krašto Marija

Į vėstančio vakaro lietu

Ji dairos išlyjančio veido

Liepsnojančioj saulės laidoj

tėvas iš darbo negrįžo

ir toliau:

Plantacijų šmaikštūs bizūnai prakerta

odą Marija

Kasyklose kasa anglis

ir užkasa plaukus Marija

Ten stovi mirtis

Ji geria ir geria degtinę

Nuo saulės prisidengus

ji moteris renkas Marija

ir galop:

Patrauksiu į kraštą belaikę valandą

negrė Marija Retėjantis vyrų būrys
sekmadieniais traukia į smuklę Ten geria mirtis
Dainuoja kaip Nemunas plaukia (p. 172).

Negrė Marija, kraujuojanti Afrikos žemės ir tautos likimu, kraujuojanti ant Aušros Vartų altoriaus, lietuvis angliakasys, užverstas kasykloje juodąja mirties puta, Nemuno simbolis, siekiąs atgal į mūsų jau minėto Jureko kruviną lavoną ir centre Škėma ant Pensilvanijos greitkelio:

Ir aš nenoriu matyt
liemens neberandančių rankų,
ir aš nenoriu matyt
suploto kūno erdvės.
Ir aš nenoriu matyt
nutraukto riešo raumens.
Ir aš nenoriu matyt
sutraiškytų irstančių kojų,
ir aš nenoriu matyt
koliažan sudėstyto kūno (p. 181).

Šitoks yra Mackaus semantinis laukas, tas „iškankintas plotas“, anot jo, dar „Neornamentuotos kalbos generacijoj“. Šitokia naujoji mūsų tautinės sąmonės mitologija. Šitaip, pasak Mackaus, „mes šnekame mirčiai skirtąja, bizūnais kapota kalba“. Ją perpratę, galim atpažinti tą pačią, iš Eglės pasakos kraujo putą, mirties žinią, besklaidydami senąjį mūsų istorijos mitą, tą Mackaus minimą archyvinį sapną: „Mes sklaidom ir sklaidom ir sklaidom / Archyvinio sapno putas“. Galbūt net atpažinsime save kaip tą žuvį posmelyje:

Dvokia audros išmesta
žuvis ant ežero kranto.
Zvimbia ir zvimbia musės
įkyrios per naktį (p. 174).

Tai irgi nelyg dalgiu sukapotas Žilvino lavonas, negrės Marijos sučaižytas kūnas, Škėmos kūno likučiai ant vieškelio ir gal net toliau: žuvis, krikščioniško tikėjimo simbolis, mūsų bažnytinės katalikybės mitologija, kuri irgi visoje Mackaus sistemoje dalyvauja. *Chapel B*, kaip jau pažymėjom, jungiasi tautosakos įvaizdžiais ir su ankstesnėmis Mackaus knygomis. Iš tolo, dar gerokai prieš Škėmos mirtį, sakykim, prieš žinojimą, kaip jis mirs, atsisaukia tai pačiai įvaizdžių-simbolių serijai priklausantys karo suniokoti mergaičių kūnai: „Sudėstytuos mergaičių kūnuose / Vėliausiai sumedės aistra“ (p. 128). Dar toliau, *Neornamentuotos kalbos generaciją* ir joje esančią „pulki, mergele“ liaudišką tematiką, praturtintą mūsų visos tautos pražūties motyvais, siekia *Chapel B* pradžios eilutės:

Mirtis yra sunaikintos valstybės,
Žemėlapiuose ištrintos upės iki marių:
dainuoja sausrą negrė Marija
Lelijų, ledo ir lietaus kalba (p. 163).

Kaip matome, žodis „sauras“ šitokiam kontekste tampa vandens, skendimo atvirkštiniu atitikmeniu ir tuomi sujungia *Neornamentuotos kalbos generacija* su *Chapel B* tiek savo tematika, tiek ir išraiškos priemonėmis. Taip ir plėtojasi, padedama tautosakos, Mackaus poezijos visuma, jo poetika.

Gal dar reikėtų pažymėti, kad Mackaus poetikos sąryšis su liaudies dainomis ir apskritai tautosaka

išsiplečia ir į vadinamojo „nulinio teksto“ plotmę, t. y. plotmę, kur cituojamo ar užsimenamo liaudies teksto nėra, bet yra nuoroda į tokį tekstą, ir todėl jis, tas tekstas, atlieka savo struktūrinę funkciją, modifikuoja skaitomojo teksto prasmę ir aliuizijas. Pavyzdžiu galėtų būti *Chapel B* trečioji „Raudiškosios“ dalis, kur Mackus rašo:

Aš norėčiau, kad čia susirinktų
senos lietuviškos raudotojos
ir stambiomis įgudusiomis ašarom
priverktų ašarotuves (p. 183).

Liaudies raudų žanras, taip įeinąs į santykį su Škėmos mirties poetika, įprasminamas meno kūrinyje.

Baigiant galima pridėti, kad knygoje *Jo yra žemė* nei liaudies tekstų, nei užuominų kaip ir nėra, nebent jeigu tartume, kad tokiam eilėraštyje kaip „Mirė svečiai“, tokiam posmelyje kaip:

Žaliame vandeny
(jo paviršiuje įsmigo sidabrinis mėnulio lankas)
Žaidžia mūsų berniuko siela.

Žaliame vandeny
mūsų kūnai yra šalti
ir žaliame vandeny
berniuko siela taip pat yra mirus (p. 59)

galima įžiūrėti prototipą būsimų sąryšių su „pulki, mergele“ tematika ir liaudies motyvų vartoseną joje. Pirmoje Mackaus knygoje yra gal tik vienas eilėraštis apie „Rūpestėlį“, kur tautosakos – liaudies meno – Rūpintojėlio figūra stovi teksto užnugary, pagilindama jo prasmę:

Rūpestėli mažas, Rūpestėli menkas,
prie Tavęs suklupti pakeleiviai renkas.

Iš visų šalelių, iš visų naktų
susirinks keleiviai, radę savo gūžtas.

Kris po žemės kojom visuose dirvonuos
į namus sugrįžę arti baigt artojai.

Rūpestėli mažas, Rūpestėli menkas,
prie Tavęs suklupti pakeleiviai renkas.

Išbučiuoti veidą ir nuplauti kraują,
ir karštai priglausti gimtos žemės saują.

Rūpestėli mažas, Rūpestėli menkas,
prie Tavęs suklupti išblaškyti renkas.¹

Galėtume sakyti, kad liaudiškasis Mackaus poezijos klodas išsipildo per atskirų eilėraščių, net atskirų knygų sąryšius ir per santykius su religiniu ir su visais kitais klodais Mackaus poezijoje.

Jau minėjome prielaidą, kad tautosaka visada buvo tikrovės išgyvenimo pavertimas į reikšmingą,

¹ Pagėgis A. *Elegijos*. – P. 15.

gyvenimą suprasti padedančių ženklų sistemą, kad tai buvo suvokimas savęs ir savo santykių su tikrove, remiantis šiais ženklais, taigi raktas į egzistencinę savijautą ir galvosėną, ir vertybes. Tokiam kontekste Mackus, atrodytu, išsikėlė uždavinį suteikti naujas, dabartį ženklinančias funkcijas tautosakos tekstams, persmelkti juos tragiška ir ironiška šių dienų pasaulio, kaip Mackus jį suprato, šviesa taip, kad santykiautų ne žodžiai su žodžiais, o tikrovė su tikrove. Taip pat: nelyg senolių vėlės persmelktų visą dabartį ir gyventų sykiu su atėjusiomis kartomis, ir tautinės bei kosmopolitinės mitologijos klodai Mackaus poezijoje persunkia egzistencinį dabarties išgyvenimo momentą.

Rimvydas Šilbajoris, *Netekties ženklai: lietuvių literatūra namuose ir svetur*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 214–231, 384–402.